

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî'nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri

Learning from the Insight of a Scholar of the 7th/13th Century: al-Nawawî's Notes on the Manners of the Teacher and the Student

Harun YILMAZ*

Öz: İslâm ilim geleneğinin gelişim ve dönüşümünün anlaşılmasında ilmî hayatın işleyişini doğrudan ele alan ya da bu alana temas eden metinler son derece önemlidir. İslâmî ilimlerin teşekkül süreçlerini tamamlamalarından sonra sayıları artmaya başlayan bu türden telifâtın özellikle medreselerin ortaya çıkışıyla yeni bir ivme kazandığı dikkati çeker. Ulemeden bazı isimler gerek talebelik gerekse hocalık yıllarını kayıt altına alarak kendi tecrübelerini gelecek nesillere aktarmak istemiştir. Bu isimlerden biri de ilmî hayatını büyük ölçüde Eyyübî ve Memlûk hâkimiyetindeki Dımaşk'ta geçiren ve bu süreçte çeşitli müesseselerde ilmî mansıplar edinen Nevevî'dir. Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserinin mukaddimesinde hem talebe ve hoca olarak ilmî kariyeri boyunca edindiği tecrübelerini hem de kendisinden önceki ulemanın konu hakkındaki bazı görüşlerini zikretmiştir. Nevevî'nin bu açıdan konu hakkında kendisinden önceki gelenekten etkilendiği gibi kendisinden sonraki müellifleri de etkilediği dikkat çekmektedir.

Bu makalede Nevevî'nin görüşleri genel olarak dört ana başlıkta derlenmiştir. İlimle meşgul olmanın önemini ele alındığı ilk kısımda Nevevî'nin ilmi en yüce meşguliyet olarak değerlendirmesi üzerinde durulmuştur. Nevevî'ye göre ilimle meşgul olmak bir ibadettir ve kişinin sadece kendisine değil bütün Müslümanlara fayda sağlaması bakımından diğer pek çok ibadetten de daha üstündür. Bununla birlikte bir ibadet olarak ilmin sahibine bir fayda sağlamasının olmazsa olmaz şartı ilmin yalnızca Allah rızasını elde etmek için tahsil edilmesi ve öğretilmesidir. Başta medreselerdekiler olmak üzere ulema için sayısız mansıbın ortaya çıktığı ve bu mansıpların elde edilebilmesi için çeşitli faktörlerin etkili olduğu bir dönemde yaşayan Nevevî'nin ilimle Allah rızası dışında bir gaye ile meşgul olunmaması gerektiğine dair ifadeleri bu bakımdan dikkat çekicidir.

Nevevî daha sonra önce hocanın daha sonra ise talebenin ilmî faaliyetlerinin her safhasında sahip olmaları gereken âdâb ve ahlâki ele alır. Onun anlatımından hocanın her hâliyle örnek bir Müslüman olması gerektiği anlaşılmaktadır. Hoca, manevi açıdan güzel ahlakla bezenmiş bir mümin olması gerekirken temizliği, düzeni, insanlarla ilişkisi gibi dünyevi işlerinde de örnek bir şahsiyet olmalıdır. Nevevî'ye göre hoca hoş karşılanmayacak davranışlarla ilmin şerefini yere düşürmemelidir. İlim öğrenme konusunda azmini hiç yitirmemeli, ilmini saklamamalı ve ancak ehil bir kimse olduğunda eser telif etmeye girişmelidir. Diğer taraftan ise talebesine karşı bir baba şefkatiyle yaklaşmalı, onu hem ilmi açıdan hem de ahlaki açıdan eğitmeye kendisini adanmalıdır. Hoca talebenin ilim tahsiline hangi ilimlerden başlaması gerektiğine dair bir plan çıkarırken, hangi konuları

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı, harun.yilmaz@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-0436-7806

hangi sırayla öğrenmesi gerektiğini de belirlemez. Talebeye anlayabileceği şekilde yaklaşmalı, talebenin idrakine en kısa şekilde ulaşabileceği yolu keşfetmelidir. Nevevî bunun için hocanın ders sırasında oturduğu yerden ders ortamına, ders işleme usulünden talebeye yaklaşımına kadar birçok hususun önemine işaret eder.

Nevevî'ye göre talebe ilme düşkün olmalıdır. Ayrıca ilim tahsili süresince karşılaşacağı türlü zorluklara karşı da hazırlıklı ve sabırlı olması gerekir. Talebe yemesine, içmesine, uykusuna kadar disiplinli bir hayat yaşamalı, dersini günün hangi zamanında ve nasıl çalışması gerektiğine dair bir bilince sahip olmalıdır. Nevevî bir talebenin ilmin basamaklarını tırmanışında hocası ile ilişkisine büyük önem verir. Bir ilmi ya da kitabı tek başına öğrenmeye çalışmanın son derece yanlış olduğuna ve bunun kişiyi birçok hataya düşürebileceğine vurgu yapan Nevevî, bu noktada hocanın ilim tahsilindeki merkezi rolüne işaret etmektedir. Ona göre ilmi hayatın temelini oluşturan hoca-talebe ilişkisi netice itibarıyla talebenin hayatının her noktasına etki edecek niteliktedir. Bu bakımdan talebe, hocasının ilmi birikim ve tecrübelerinden istifade ederken bir ölçüde onun ahlakını da benimsemektedir. Nevevî'ye göre hoca ve talebe arasındaki bu ilişki tarafların birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarının olduğu bir zemine oturmaktadır. Ayrıca talebe kendisi gibi ilim tahsil etmek üzere hocadan ders alan bir halkanın üyesidir ve hem ders sırasında hem de ders dışında halkada yer alan diğer talebelere karşı yerine getirmesi gereken bazı sorumlulukları vardır. Talebe halka içerisinde bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan ise ileriki yıllarda talebeler yetiştiren bir hoca olmanın ilk deneyimlerini bu halkada yaşamaktadır. Bu noktada Nevevî'nin bir ders halkasının nasıl olması gerektiğine dair sunduğu canlı tasvirler dikkat çekicidir.

Son kısımında ise hocanın ve talebenin, ilmi faaliyetin en önemli araçlarından biri olarak "kitap" üzerinden ilim çevresiyle geliştirdikleri ilişki üzerinde durulmuştur. Bu açıdan Nevevî'nin hoca ve talebe âdabına dair anlattıkları bir taraftan kendi dönemindeki ilmi hayatın işleyişini anlamaya, diğer taraftan ise daha geniş manada İslâm ilim geleneğinin pratik işleyişine dair genel bir tasavvurun oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nevevî, ilim geleneği, hoca-talebe ilişkisi, ilim âdabı, *el-Mecmû'*

Abstract: The texts that directly address or touch the functioning of Islamic scholarship are extremely important in understanding the development and transformation of Islamic scholarly tradition. It is noteworthy that these kinds of texts, which have started to increase after the completion of the formative period of Islamic sciences, have gained a new momentum especially with the advent of madrasahs. Some from the *ulama* wanted to transfer their experiences to future generations by recording their own years of studying and teaching. One such scholar's name was al-Nawawî, who largely spent his scholarly life in Damascus, dominated by the Ayyubid and Mamluk states, and acquired scholarly position in various institutions during this period. Al-Nawawî mentioned both the experiences he gained during his scholarly career as a student and as a scholar, and reported some views of the preceding *ulama* about the subject in the introduction of his work named *al-Majmû' sharh al-Muhadhdhab*. It is also noteworthy that just like al-Nawawî was influenced by the tradition before him, he also influenced the authors who came after him.

In this article, al-Nawawî's views are generally compiled under four main headings. In the first part, where the importance of engagement in knowledge is discussed, al-Nawawî's consideration of scholarship as the highest occupation is emphasized. According to al-Nawawî, engaging in knowledge is worship, and it is superior to many other manners of worship in that it benefits not only one's self but all Muslims. However, as worship, the *sine qua non* of acquiring knowledge to benefit its owner is that it is pursued and taught only

for the sake of God. It is remarkable that al-Nawawî, who lived in a period where numerous positions were created for the *ulama*, especially those in the madrasahs, and that various influences were used in the course of getting these positions, he emphasized that people should not be engaged in sciences other than for God's consent.

Subsequently, al-Nawawî discussed the ethics and morality that the scholar and the student should have at every stage of their scholarly activities. It is understood from his narration that the scholar should be an exemplary Muslim in all aspects. While the scholar should be a believer adorned with morally beautiful virtues, he should be an exemplary person in his worldly affairs such as in cleanliness, order, and his relationships with other people. According to al-Nawawî, the scholar should never deface the honor of knowledge with unpleasant behavior. He should never lose his determination in knowledge, he should not renounce to teach knowledge, and only when he is a complete scholar should he attempt to write based upon this knowledge. Moreover, he should approach his student with compassion like a father and dedicate himself to educate him both scientifically and morally. While the scholar draws up a plan on which knowledge the student should start his education, he should also determine which subjects he should learn and in what order. He must approach the student in a way that he can understand, and discover the way in which the demand can reach his perception as far as possible. For this, al-Nawawî, points out the importance of many issues, from where the teacher sits during the lesson to the environment of the class, from the lecturing method to the approach to the student.

According to al-Nawawî, the student must be fond of knowledge. In addition, he must be prepared and patient to face for all kinds of difficulties he will meet during his education. The student should live a disciplined life from challenging times to eating, drinking and sleeping, and have a sense of how and when he should study his lesson. Al-Nawawî attaches great importance to the relationship of a student with his teacher in ascending the steps of knowledge. He emphasizes that it is extremely wrong for one to try to learn a science or a book alone and this can cause the person making numerous errors, al-Nawawî points to the central role of the scholar in scholarship at this point. According to him, the scholar-student relationship, which forms the basis of scholarship, has a quality that will affect every part of the life of the student. In this respect, while the student benefits from the knowledge and experience of his teacher, he also adopts his morality to some extent. According to al-Nawawî, this relationship between the scholar and the student rests on a ground where the parties have rights and responsibilities towards each other. In addition, the student is a member of a *halaqa* who takes lessons from the scholar to learn knowledge and has some responsibilities toward other students in the public both during and outside the class. While the student learns knowledge in the group, he also experiences the first glimpse of being a teacher who educates students in the subsequent years in the same group. At this point, we must say that al-Nawawî's descriptions on how a *halaqa* of knowledge should be conducted are remarkable and incredibly enthusiastic.

In the last part of the book the emphasis is made on the nature of the relationship developed by the scholar and the student with other scholarly circles, which al-Nawawî presents as one of the most important tools of scholarly activity. In this respect, al-Nawawî's words about the manners of the scholar and the student contribute to the understanding of the functioning of the scholarly life in his own period on the one hand and to the general understanding of the practical functioning of the Islamic scholarly tradition on the other hand.

Key Words: al-Nawawî, scholarly tradition, scholar-student relationship, scholarly manner, *al-Majmû'*

Giriş

İslâm ilim geleneğinde eğitim-öğretim usûl ve âdâbı, hoca-talebe ahlakı gibi konular üzerine yazılmış eserlerin ilk örneklerine 3./9. asırdan itibaren rastlamak mümkündür. Bu dönemden itibaren hemen her asırda ulema tarafından telif edilen bu konudaki kitap ve risaleler önemli bir literatür meydana getirmiştir. Söz konusu türden metinlerin İslâmî ilimlerin özellikle kurumsallaşma sürecini tamamlayıp usûl ve mesâili ile büyük ölçüde teşekkül ettiği dönemlerden itibaren ortaya çıkmaya başladığı, zaman içerisinde sayılarının daha da arttığı dikkat çekmektedir.

En geniş manada ilim âdâb ve ahlakına dair telif edilen bu metinler müstakil eserler ya da risaleler şeklinde olabileceği gibi çeşitli ilimlerde telif edilen eserler içerisinde bir bölüm veya eserlerin özellikle mukaddimelerinde zikredilen bahisler şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar müelliflerinin kişisel ilmî tecrübe ve kariyerlerine ışık tutmasının yanında özellikle telif edildikleri dönemde ilmî hayatta takip edilen usûl ve pratiklere işaret etmesi bakımından da son derece kıymetlidir.

Bu makale 7./13. yüzyılda Dımaşk'ta yaşamış bir fakih ve muhaddis olan Nevevî'nin (ö. 676/1277) konu hakkında kayda geçirdiği görüşlerini ele alıyorsa da kendisinden önce ve sonra bu konuda kalem oynatmış çok sayıda isme rastlamak mümkündür. Özellikle İbn Sahnûn'un (ö. 256/870) *Âdâbü'l-muallimîn*,¹ Kâbisî'nin (ö. 403/1012) *er-Risâletü'l-mufasssıla li-ahvâli'l-müte'allimîn ve ahkâmî'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn*,² Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*,³ Zernûcî'nin (ö. 6./12. yüzyılın sonları) *Ta'limü'l-müte'allim tarîk a't-te'allüm*,⁴ Bedreddin İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Tezkire-*

- 1 Ebû Abdullah Muhammed b. Sahnûn Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhi Kel-ayrevânî İbn Sahnûn, *Âdâbü'l-muallimîn*, [y.y.], Dâru'l-Kütübîş-Şarkıyye, 1392/1972. Eser M. Faruk Bayraktar tarafından *Eğitim Öğretimin Esasları* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1986). İbn Sahnûn eserinde temel dinî eğitimin usul ve gayesini, öğretmen-öğrenci ilişkisinin fikhî ve örfî yönünü ele almakla birlikte genel eğitim usulleri, eğitim ve öğretimde uyulması gereken prensipler, öğrencilere verilmesi gereken bilgiler, öğretmenin hak ve sorumlulukları gibi konularda da genel bir çerçeve çizmektedir (bk. Bakkal, "İbn Sahnûn").
- 2 Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef el-Maârîfî el-Kâbisî, *er-Risâletü'l-mufasssala li-ahvali'l-müte'allimîn ve ahkâmî'l-muallimîn ve'l-müte'allimîn* (nşr. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar), Abudabi: Müessesetu Beynûne, 1430/2009. Eser Süleyman Ateş ve Hıfzurrahman R. Öymen tarafından *İslâmîda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966). Kâbisî şöhretini borçlu olduğu çalışmalarının başında gelen ve üç bölümden oluşan eserinde birinci bölümde Kur'an'ın ve Kur'an'ı öğrenip öğretmenin fazileti, ebeveynin bu husustaki sorumluluğu, ikinci bölümde öğretimde öğretmenin ücreti, öğretim konuları, eğitim metotları, tatilin gerekliliği, üçüncü bölümde ise eğitim ve öğretimde ortaya çıkan bazı meselelerin çözümleri üzerinde durmuştur (bk. Parladr, "Kâbisî").
- 3 Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd Tahhân), I-II, Riyad: Mektebetü'l-Maârîf, 1983.
- 4 Burhaneddin Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm: el-mürşidi'l-emîn fi terbiyeti'l-benât ve'l-benîn* (nşr. Mustafa Aşûr), Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, 1986. Eser Y. Vehbi Yavuz tarafından *Ta'limü'l-müte'allim: İslâmîda Eğitim-Öğretim Metodu* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, [t.y.]). İslâm tarihinde ilim tahsilinin usûl ve âdâbının yanında eğitim-öğretim süreçlerinin hemen her safhasına dair detaylı bilgiler veren Zernûcî'nin eserinin çok sayıda yazma nüshasının mevcut oluşu eserin İslâm tarihi boyunca çeşitli çevrelerde çokça okunup kabul gördüğüne işaret eder (Bayraktar, "Zernûcî").

tü's-sâmi' ve'l-mütekellim fi edebi'l-âlim ve'l-müte'allim⁵ adlı eserleri konunun dikkat çekici örnekleri arasında yer alır.

Söz konusu geleneğe katkıda bulunan önemli isimlerden olan Nevevî,⁶ 631 (1234) yılında Bilâdüşşam'ın Havran bölgesi yakınlarında Nevâ köyünde doğmuş, çevresindeki âlimlerden ilim tahsil ederek başladığı eğitim hayatına on dokuz yaşında geldiği ve hayatının büyük bir kısmını geçireceği Dımaşk'ta devam etmiştir.⁷ Burada ilk olarak Emeviyye Camii hatibi olan Cemâleddin Abdülkâfi er-Rab'î'nin vesilesiyle Dımaşk'ın önde gelen fakihlerinden "Firkâh" lakaplı Tâceddin Abdurrahman b. İbrahim b. Ziyâ el-Fezârî'nin (ö. 690/1291) talebeleri arasında giren Nevevî, daha sonra Fezârî tarafından Revâhiyye Medresesi'nde müd olarak görev yapan İshak b. Ahmed el-Mağribî'ye yönlendirilmiş ve onun derslerine katılmıştır.⁸

Nevevî ilmi kariyerini geçirdiği Dımaşk'ta Fezârî ve Mağribî'den başka birçok hocadan ders aldığı gibi talebeler de yetiştirmiş,⁹ şehrin önemli ilim müesseselerinde dersler vermiştir. İkbâliyye ve Felekiyye medreselerinde müderris nâibi olarak görev yapan Nevevî, 665 (1276) yılından vefatına kadar şehrin en prestijli ilim müesseselerinden olan Eşrefiyye Dârülhadisî'nin şeyhliğini üstlenmiştir.¹⁰

Nevevî ilim hayatı boyunca başta fıkıh ve hadis olmak üzere birçok disiplinde çok sayıda eser telif etmiştir. Fıkıha dair eserlerinden biri olan *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'in mukaddimesinde bu makalede konu edinildiği üzere hoca ve talebe âdâbı, ilim tahsil etmenin önemi gibi döneminin ilmi hayatının pratiklerine doğrudan işaret eden kıymetli bilgiler vermiştir.¹¹

5 Ebû Abdullah Bedrüdîn Muhammed b. İbrahim b. b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî, *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fi edebi'l-ilm ve'l-müte'allim* (nşr. Muhammed Berekat), İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1437/2016. Eser Muhammed Şevki Aydın tarafından *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı* adıyla Türkçe tercüme edilmiştir (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012). Beş bölümden meydana gelen eserde İbn Cemâa genel olarak eğitim felsefesi ve ilim-amel münasebeti, öğrenci-öğretmen ilişkileri, kitaplar ve kütüphanelerden faydalanma yolları, medreselerde ve öğrenci yurtlarındaki düzeni ele almıştır (bk. Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin").

6 Nevevî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm en-Nevevî* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân), Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1414; Abdülganî Dakr, *el-İmâm en-Nevevî: Şeyhü'l-İslâm ve'l-müslimîn ve umdetü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1987; Kandemir, "Nevevî".

7 İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 25.

8 Nevevî, Fezârî'den ders almaya başladığı sırada hocasından sürekli kalabileceği bir yer talep etmiş, fakat Fezârî'nin müderrisliğini üstlendiği Sârimiyeye Medresesi'nde talebeler için kalacak bir yer bulunmadığından Fezârî onu talebelere kalabileceklere yer imkânı sunan Revâhiyye Medresesi'nde İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) müdi olarak görev yapan Mağribî'ye yönlendirmek zorunda kalmıştır. Nevevî hayatının sonuna kadar Revâhiyye'de kalmaya devam etmiştir (bk. Dakr, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 26-8).

9 Nevevî'nin kendisinden ders aldığı hocaları ve yetiştirdiği talebeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dakr, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 38-46, 63-4.

10 Nevevî'nin görev yaptığı medreseler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nu'aymî, *ed-Dâris*, I, 36-43, 118-124, 327-9.

11 *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* Ebû İshak eş-Şirâzî'nin Şâfiî fıkım delilleriyle ortaya koyduğu *el-Mühezzeb* adlı eserinin Nevevî tarafından yapılan şerhidir. Nevevî, *el-Mühezzeb*'deki hadisleri tahkik etmek ve her bir meselede diğer mezheplerin görüşlerini ortaya koymak suretiyle eseri şerh etmeye başlamış, ancak "Kitâbü'l-Bey"i yazmakta iken vefat edince çalışması yarım kalmıştır. Nevevî'den sonra Takıyyüddin es-Sübki bu çalışmayı tamamlamak istemiş, yirmi cilt hâlinde neşredilen eserin 10 ve 12. ciltlerine tekabül eden bölümünü yazdıktan sonra onun da vefatı üzerine eser diğer Şâfiî âlimlerce ikmal edilmiştir. Eserin Nevevî'ye ait mukaddimesi Abdullah Bedrân

Nevevî'nin bu bölümde başta İmâm Şâfiî (ö. 204/820) olmak üzere dört mezhep imamından, kendisinden önceki ulemanın eserlerinden, özellikle de Hatib el-Bağdâdî'nin *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî* adlı eserinden önemli ölçüde istifade ettiği dikkati çeker.¹² Kendisinden sonraki telifâtı da etkilediği anlaşılan bu bölümün özellikle yine bir Memlük dönemi âlimi olan Bedreddin İbn Cemâa'nın *Tezkiretü's-sâmi'* adlı eserinin de temel kaynakları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

1. İlimle Meşgul Olmanın Fazileti

Nevevî ilimle meşgul olmayı bir ibadet olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle ilimle meşgul olmanın dinî ve manevî yönüne dikkat çekerek din ve dinî düşünce ile bilgi ve bilgi peşinde koşma arasında güçlü bir irtibat kurmaktadır. Bu duruma işaret edecek şekilde Nevevî'ye göre ilimle iştigal etmek nafilâ niyetiyle gerçekleştirilen namaz, oruç, Allah'ı zikretmek gibi bedenî ibadetlerden daha faziletli ve üstündür. Çünkü ona göre ilimle iştigal etmek hem o ilmi öğrenenlerin hem de bütün Müslümanların hayrına iken nafilâ ibadet sadece o ibadeti eda edene fayda verir.¹³ Nevevî, bu konuda Hz. Peygamber'in hadisine atıfla ibadet edenlerin değil âlimlerin peygamberlerin varisleri olarak gösterildiğine işaret eder. Nitekim ibadet eden kimse ibadetinde ve diğer yapması gereken işlerde âlime uymak, onu taklit etmek ve ona itaat etmek zorundadır. Ayrıca ilimden hâsıl olan fayda kalıcıdır ve ilmin sahibinden sonra da var olmaya devam eder. Nafilâ ibadette ise bu durum kişinin vefatıyla birlikte sona erer.¹⁴

İlimle iştigal etmenin üstünlüğü konusundaki görüşlerini daha da ileri götüren Nevevî, ilmin Allah'ın bir sıfatı ve farz-ı kifâyeye olduğuna dikkati çeker. Bu konuda İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Gıyâsî*¹⁵ adlı eserinde dile getirdiği ve farz-ı kifâyeyi yerine getirmenin farz-ı aynî yerine getirmekten daha üstün ve faziletli olduğuna dair görüşlerine atıfta bulunur. Çünkü ona göre farz-ı kifâyeyi yerine getirmenin farz-ı aynîye göre bütün bir ümmeti meşakkatten kurtaran ve ümmetin açığını kapayan bir özelliği vardır.¹⁶

Nevevî'ye göre ilimle iştigal etmenin yüceliğine erişebilmenin tek şartı ilmi yalnızca Allah'ın rızasını elde edebilmek için tahsil etmektir. İlimin başka amaçlar için de tahsil edilebileceğine işaret eden Nevevî'ye göre dünya nimetleri, yüksek bir makam ve mevki elde etmek,

tarafından *Kitâbü'l-İlm ve âdâbü'l-âlim ve'l-müte'allim* adıyla müstakil olarak neşredilmiş (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1413/1993) ve bu çalışmada söz konusu eserden yararlanılmıştır (Kandemir, "Nevevî").

12 Nevevî'nin Hatib el-Bağdâdî'nin eserine doğrudan yaptığı bazı atıflar için bk. *Kitâbü'l-İlm*, s. 103, 107, 108, 109, 111.

13 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 72. Nevevî birçok yerde ilimle meşgul olmanın en güzel ve faziletli işlerden biri olduğuna dair hadislerden ve geçmiş dönem âlimlerinin sözlerinden örnekler de verir. Bu örneklerden bazıları için bk. *Kitâbü'l-İlm*, s. 62-71. Bedreddin İbn Cemâa'nın büyük ölçüde Nevevî'nin zikrettikleriyle örtüşen ifadeleri için bk. *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, s. 67.

14 "Âlimler peygamberlerin varisleridir" anlamındaki hadis pek çok klasik hadis kaynağında zikredilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 197; Dârimî, *Mukaddime* 32; İbn Mâce, *Sünne* 17; Ebû Davud, *İlim* 1; Tirmizî, *İlim* 19).

15 Cüveynî'nin İslâm anayasa ve idare hukukuna dair eseridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Özen, "el-Gıyâsî".

16 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 72.

bir mansıp ya da şöhret sahibi olmak veya münazaralarda rakiplerini alt edebilmek için ilim tahsil etmek kötü bir davranıştır ve geçmiş ulema tarafından da yerilmiştir.¹⁷ Nevevî'nin bahsettiği amaçlarla ilim tahsiline girişen isimlere hemen her dönemde rastlamak mümkündür. Ancak kendisinin de yaşadığı 7./13. asır Dımaşk'ında ulemanın getirildiği ilmî mansıpların ve üst düzey görevlerin sayısında yaşanan önemli artış düşünüldüğünde onun dile getirdiği hususlar daha da önemli hâle gelmektedir. Nevevî'nin ifadeleri kendi yaşadığı dönemde bu türden kaygılarla ilim tahsiline yönelen âlimlerin var olduğuna ya da en azından bazı isimlerin bu tür ithamlara maruz kalabildiklerine işaret etmektedir.¹⁸

Nevevî ilmin ve ilimle meşgul olmanın önem ve yüceliğiyle irtibatlı olarak ilim sahibi kimselere tazim gösterilmesi gerektiği üzerinde durur, bu konuda çok sayıda ayet ve hadis zikreder.¹⁹ Ardından çoğu zaman yaptığı gibi kendisinden önceki ulemanın bu konudaki düşüncelerine başvurur ve Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) ulemanın arkasından konuşmanın, onlara iftira atmanın tehlikeli ve günah olduğuna dair sözlerini nakleder.²⁰

Nevevî ilmî geleneklerin ve ilim tedris usullerinin yerleştiği bir dönemde yaşamıştır. Hangi ilimlerin hangi usullerle tahsil edilebileceğine ya da edilmesi gerektiğine dair kural-ların ilmî çevrelerde kabul gördüğü bu dönem, diğer bir açıdan ilmî faaliyetin cami ve diğer geleneksel mekânların yanı sıra başta medreseler olmak üzere vakıf destekli müesseselerde de sürdürülmesi pratiğinin yerleştiği bir zamandır. Bu açıdan Nevevî, ilmî faaliyetin usulle-rini hoca ve talebe âdâbı şeklinde iki temel düzlemde ele alırken bunun hem ilmî mekân-larda nasıl pratiğe döküldüğüne hem de ilmî mekânların bu âdâb çerçevesinde nasıl bir form kazandığına dair de önemli ipuçları sunmaktadır.

2. Hoca Âdâbı

2.1. Hocada Bulunması Gereken Ahlâki Özellikler

Nevevî'nin herhangi bir ilimde uzmanlaşarak o ilmi başkalarına öğretebilecek seviyeye erişmiş bir hocada bulunması gereken özelliklerden bahsederken dile getirdiği ilk husus hocanın ilmi sadece Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla öğretmesi gerektiğidir. Zira mal, mülk, makam, şöhret sahibi olmak ya da insanları etrafında toplayabilmek için hocalık yapmak kötü ahlak göstergesidir.²¹ Hocanın Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, O'nu

17 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 75. Nevevî'nin ilmin yalnızca Allah rızası için tahsil edilmesi gerektiğine dair "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz" ayetine atıf yapmaktadır (42/eş-Şûrâ: 20).

18 Bu dönem ulemâsı ve ilim müesseseleri hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, *Ulema ve Medrese*.

19 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 78-9.

20 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 79.

21 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 87. İhlasa yapılan vurgu, yani ilim ehlinin sadece Allah rızasını gözeterek ilimle meşgul olması gerektiği hususu, İslâm ilim düşüncesinin ana temalarından biri olup Nevevî'den önce olduğu gibi ondan sonra da pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Mesela Nevevî'nin eserinden önemli ölçüde etkilenmiş olan İbn Cemâa da onunkilere benzeyen ifadelerle eserinde yer vermiştir (bk. *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, s. 69). Yine bu isimlerden biri olan ve Nevevî'den yaklaşık yüzyıl sonra yine Memlûkler döneminde Kahire ve Dımaşk'ta yaşamış olan meşhur fakih

zahiren zikredip içinden düşünmesi, Kur'ân okuma, namaz, nafil ibadetler, oruç gibi hususlarda hassas davranması, her işinde Allah'a yönelip O'na güvenmesi gerekir.²² Bu açıdan hoca tedris ve faaliyetini ibadetlerini güçlendiren ve destekleyen, kendisini kötü ve olumsuz işlerden alıkoyan bir iş olarak görmelidir.²³

Nevevî'ye göre hoca şeriatın gösterdiği ve özendirdiği özelliklerle bezenmeli, güzel ahlak ve kendisinden hoşnut olunacak bir karakter sahibi olmalıdır. Bunu da ancak zühd hayatı yaşayıp dünyaya az meylederek, cömertlikle, güzel ahlakla, edepsizlikten uzak durarak, yumuşak başlılık ve sabırla, düşük ve kötü işlere tevessül etmeyerek, takvalı, huşu içinde, dingin, vakur, mütevazı ve alçak gönüllü bir tavır benimseyerek, gülmekten ve eğlenceden uzak durarak elde edebilir. Bunlara ilaveten temiz olmak ve etrafını temiz tutmak, kötü kokulardan arınmak ve uzak durmak, sakalları bakımsız şekilde salmamak gibi şeriatın zahiri ve bâtinî âdâbına da riayet etmelidir.²⁴

Hoca hasetten, riyadan, gurura kapılıp kendini beğenmekten ve kendisinden aşağı seviyedeki insanları hor görmekten de sakınmalıdır. Nevevî'ye göre bütün bunlar nefislerine köle olmuş kimselerin tutuldukları hastalıklardandır ve hoca bu türden kötü hasletlerden uzak durmalıdır.²⁵ Ayrıca hoca şayet esasen güzel ahlaklı ve hayırlı olmakla birlikte görünüşte haram, mekruh ya da kötü görünen bir iş yaparsa hem sakınmaları, istifade etmeleri ve kendisi hakkında kötü düşünmemeleri hem de kendisinden yüz çevirmemeleri ve ilim tahsilini bırakmamaları için yaptığı işin hakikatini mutlaka başta talebelere olmak üzere etrafındakilere açıklamalıdır.²⁶

2.2. Hocanın İlimle İştigali ve Eser Telifi

İlimle meşguliyetin yüceliğine sıkça vurgu yapan Nevevî, hocanın ilmin şeref ve yüceliğini yaralayıcı davranışlardan uzak durması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre hoca ilmi zelil edip ayağa düşürmemelidir. Öyle ki hocadan ilim öğrenmek isteyen kişi çok yüksek

---

Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370) de *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nikam* adı eserinde bu konu üzerinde durmuştur. Dünya nimetlerinin ahiret nimetleri karşısındaki değersizliğine vurgu yapan Sübkî ulemanın riyaya, böbürlenmeye, gösterişe meyletmemesi ve ilmi dünyalık elde etmenin bir yolu olarak görmemesi gerektiğini belirtir. Ona göre âlim olmanın en alt derecesi dünya ve nimetlerinin değersizliğini fark etmektir (*Mu'îdü'n-ni'am*, s. 122-4).

22 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 89.

23 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 92.

24 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 88.

25 Kötü hasletlerden kurtulmanın yollarını da açıklayan Nevevî'ye göre hasetten kurtulmanın yolu Allah'ın yaratmış olduğu her şeyde bir hikmet bulunduğunu, riyadan kurtulmanın yolu ise insanların hakikatte kendi kendine fayda ya da zarar veremeyeceğini bilmektir. Aksi hâlde böyle davranışlar kendisini yormasına, dinin zarar görmesine, güzel amellerinin boşa gitmesine, Allah'ın öfkesini celp etmesine ve O'nun rızasını kaybetmesine neden olur. Kibirden kurtulmanın yolu ilmin kendine Allah tarafından bahşedilmiş ödünç bir lütf olduğu bilmektir. Şüphesiz Allah'ın verdiği her şey yine Allah'a aittir ve her şeyin O'nun nezdinde bir ömrü vardır, yani gelip geçicidir. Kişi de kendisinin bulup icat etmediği, sahibi olmadığı, devamına da güç yetiremeyeceği şeylerle övünmemelidir. İnsanları hor görmeden kurtulmanın yolu ise Allah'ın insanlara gösterdiği şekilde edepli olmak ve kendini terbiye etmektir (*Kitâbü'l-İlm*, s. 88).

26 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 89.

makam sahibi önemli biri dahi olsa hoca ilmi o kimsenin ayağına götürmemelidir.²⁷ Ayrıca kendisinden ilim tahsili için gelenlerden mal ya da bir hizmet beklediğinde ilmine ve hocalığına halel getirmiş, ilmin onurunu zedelemiş olacaktır.²⁸

Nevevî bir kimsenin bir ilimde yetkin bir konuma gelip hoca olarak anılmaya başlayacağı zamana kadar geçirmesi gereken süreci etraflıca ortaya koymaya çalışırken hocanın sadece sahip olması gereken kişisel ahlakî meziyetlere değil çalışma usul ve disiplinine de örnekler verir. Nitekim ona göre sürekli ilimle meşgul olması gereken hoca devamlı surette okumaya devam etmeli ve öğrenci okutmalı, meseleleri mütalaa etmeli ve tartışmalı, nihayetinde de eser telif etmelidir. Bu süreçte kibre kapılmadan gerektiğinde kendisinden yaş, nesep, şöhret ve dindarlık gibi konularda daha aşağı seviyede birisinden ilim tahsil etmekten de imtina etmemeli, bu konuda kimseyi küçük görmemeli, bilmediği konularda sorular sormaktan çekinmemelidir.²⁹

Eser telif ve tasnif etme konusu Nevevî'nin önemle üzerinde durduğu meselelerden biridir ve bir ilimde yetkinlik sahibi olmuş bir hoca bundan geri durmamalıdır. Nevevî eser telif etmenin bir hocanın ilmî gelişimine eşsiz faydaları olduğu kanaatinde ve hoca ancak kitap telifine giriştiğinde ilmin hakikatlerine ve inceliklerine vakıf olacaktır. Çünkü telif işi hocayı araştırmaya, meseleleri tartıp mütalaa ve tetkik etmeye, doğruya ulaşmaya çalışmaya ve başka kimselerin o konu hakkında söylediklerini bilmeye sevk edecek, konu hakkındaki açık meseleleri kapalı meselelerden, güvenilir bilgileri yanlış ve zayıflardan, fasih olanı olmayandan ayırarak gerçek bir muhakkik seviyesine erişmesini sağlayacaktır.³⁰ Bununla birlikte hoca ehil olmadığı konularda telifte bulunmaktan muhakkak sakınmalıdır. Çünkü yeterli düzeyde ilim sahibi olunmayan konuda eser telif etmek hocanın dinine, ilmine, şeref ve iffetine zarar verir.

Hoca bir eser telif ya da tasnif ettikten sonra elinden çıkarmadan önce son düzeltmeleri yapıp eserini süslemeli, mutlaka iyice gözden geçirmeli, varsa hatalarını gidermeli ve tekrar tekrar kontrol etmelidir. İbarelerin ve kapalı ifadelerin açıklamasına dikkat etmediği takdirde eserinde bir bozukluk ve anlaşılmazlık meydana gelecektir. Ayrıca anlaşılmayacak derecede kısa ve kapalı ifadeleri sıkça kullanmak uygun değildir. Bu nedenle eser, okuyan çoğu kimsenin anlayabileceği ve istifade edebileceği bir dil ve üslupla kaleme alınmalıdır.³¹

Nevevî'ye göre bir hocanın kıymet ve değeri ilme verdiği değer kadar talebesi ile geliştirdiği ilişkiyle de yakından alakalıdır. İslâm ilim geleneğinde ilmî faaliyetin merkezinde

27 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 89. İbn Cemâ'nın bu konudaki benzer ifadeleri için bk. *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s. 73.

28 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 87. İbn Cemâ da âlimin ilmîni dünyevî amaçlara ulaşmak için basamak yapmaktan uzak tutması, öğrencilerinden herhangi bir dünyalık beklememesi gerektiğini belirtmiştir (*İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s. 75).

29 Nevevî burada bir taraftan ilimde utanma olmadığına dair hadisleri zikrederken diğer taraftan bilmediği bazı meseleleri talebelerinden öğrenen âlimlere örnekler verir (*Kitâbü'l-İlm*, s. 90).

30 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 91.

31 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 92.

hoca-talebe ilişkisinin yer aldığı düşünüldüğünde talebeye yaklaşım ve onunla geliştirilecek ilişkinin, hocanın ilmi yetkinlik ve seviyesini de belirleyeceği açıktır.

Nevevî, ilmin her seviyede Allah rızası için gerçekleştirilecek bir uğraş olduğunu sıkça vurgulasa da aslında bu durum sadece hocayı bağlamaktadır. Şöyle ki, ona göre sağlam niyet sahibi olup ilmi Allah rızası için öğreten bir hoca, ilim öğrettiği talebesi sahih olmayan bir niyet taşısa da onun niyetini sorgulamamalı, ona ilim öğretmekten geri durmamalıdır. Zira böyle bir kimsenin niyetinin daha sonradan düzelmesi umulur. Nitekim Nevevî'ye göre ilim öğrenmeye yeni başlayan birçok kimsenin niyeti henüz ilmin güzelliğini tam keşfedemediğinden sağlam olmayabilir. Ayrıca böyle kimselere ilim öğretmekten kaçınmak ilimle meşgul olanların sayısını azaltacaktır. İlimle meşgul oldukça ilmin bereketiyle bu kimselerin niyetlerinin düzeleceği ümit edilir.³²

2.3. Hocanın Talebeyle İlişkisi

Nevevî hoca ile talebe arasındaki ilişkiyi baba ile çocuk arasındaki ilişkiye benzeter. Bu açıdan hocanın talebesi üzerindeki sorumluluğu bilgi aktarımından öte bir anlam taşır. Hoca bilgisiyle olduğu kadar ahlakı, yaşantısı ve davranışlarıyla da talebesine örnek olmalıdır. Ona göre hoca talebesini de kendisi ve çocukları gibi her şeyden üstün tutmalıdır. Çocuğuna şefkat gösterdiği ve onun her açıdan iyi olmasına önem verdiği ya da cefasına ve bazı kötü davranışlarına sabrettiği gibi talebesine de aynı şekilde yaklaşmalıdır. İnsanların her zaman hata yapabileceğini unutmamalı, kendisi için istediği bir şeyi talebesi için de isteyecek bir ahlaka sahip olmalıdır. Hocanın talebeye yaklaşımının temelini teşkil eden bu anlayış, talebenin ilmin ve ulemanın üstünlüğüne ve faziletine dair anlayışını pekiştirir, hocasına olan güvenini ve hocasıyla daha fazla zaman geçirmeye yönelik gayretini artırır. Talebeyi küçük görmeyip ona yumuşak ve mütevazı davranan hocanın öğretirken takındığı güzel edep ve karakter her işinde kendisine saygınlık olarak döner.³³

Hoca sözleri, ihlaslı davranışları, doğruluğu, niyetinin güzelliği ve her an Allah'a hesap vereceği bilinciyle öğreticiliğe yaklaşmalı, ölene kadar bu tutumunu muhafaza etmelidir. Ancak bu şekilde davrandığında öğrencisinin önünde bilginin kapılarının açılacağını, göğsünün genişleyeceğini, muhakeme kabiliyetinin gelişeceğini ve kalbinden güzellik kaynaklarının fışkıracığını bilir. Böylece talebe durumunu ve işlerini güzelleştirecek, söz, fiil ve hükümlerinde tam isabet sağlayacak, dünyadan yüz çevirerek ona meyledip aldanmayacak, nihayet dünyanın gelip geçici ahiretin ise kalıcı olduğunu anlayacaktır.³⁴

32 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 92.

33 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 93. Nevevî'nin yaşadığı dönemde hoca-talebe ilişkisi bir açıdan tasavvuftaki şeyh-mürîd ilişkisine ya da bir baba-oğul ilişkisine benzetilir. Bu nedenle talebenin hocasına bağlılığı entelektüel bir özellik taşıdığı gibi ahlaki ve taklidi bir nitelik de taşımaktaydı. Hoca talebe için bu dünyadaki ilim, bereket, prestij ve mevki kaynağı olduğu gibi her açıdan bu dünyada örnek alınan kişiydi (bk. Chamberlain, *Knowledge and Social Practice*, s. 109-10; Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 49-51).

34 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 93-4; Nevevî'nin bahsettiği bütün bu hususları kendi talebeleriyle olan ilişkisinin mahiyetini yansıttığı açıktır. Nitekim Nevevî'nin önde gelen talebelerinden olan İbnü'l-Attâr vaktinin çoğunu hocasının yanında

Nevevî'nin yaşadığı dönemde talebenin aynı anda birden fazla hocanın ders halkasına katılması sıkça karşılaşılan bir durumdu. Nevevî'nin anlattıkları bazı hocaların kendisinden başka kimselerden ders alan talebelerine karşı olumsuz tavırlar takındıklarına işaret etmektedir ve o, bu gibi hocaları talebelerine eziyet etmemeleri konusunda uyarır. Nevevî böyle davranan hocaları ahmak ve kötü niyet sahibi kimseler şeklinde eleştirmekte, davranışlarının da ilmi Allah rızası için öğretmediklerinin açık delili olduğunu belirtmektedir. Ancak talebenin ders aldığı diğer hocanın bid'at ehli, fâsık ya da ilmî konularda çok hata yapan bir kimse olduğu biliniyorsa bu durumda hoca talebesini bu gibi kimselerden uzak durması konusunda uyarmalıdır.³⁵

2.4. Tedris İlkeleri ve Ders Âdâbı

Nevevî hoca ile talebe arasındaki ilişkiyi önemseydiği gibi hocanın derste ve ders dışında talebelerine nasıl yaklaşması gerektiğine dair de detaylı izahlarda bulunur. Özellikle hocanın ders sırasında nasıl davranması ve dersi nasıl işlemesi gerektiğine dair zikrettiği hususlar hem hoca ile talebe arasındaki ilişkiye dair önemli ipuçları verir hem de klasik dönemde bir ders halkasında derslerin nasıl işlendiğine dair canlı bir örneklik teşkil eder. Onun bu hususta bir dersin talebe tarafından doğru ve eksiksiz şekilde anlaşılmasının nasıl mümkün olacağı ve bu konuda hocanın nasıl bir yol izlemesi gerektiği üzerinde yoğun olarak durduğu, konuya dair ayrıntılı tasvirler yaptığı görülür.

Hocanın talebelerine hangi ilimleri hangi sırayla öğretmesi gerektiği konusunda Nevevî'nin sıralaması klasik eğitimde takip edilen usulü göstermesi yanında ulemanın biyografilerinin yer aldığı tabakât ve terâcim türü eserlerde ortaya konulan çerçeveye de örtüşmektedir. Nevevî'ye göre hoca ilimler arasında bir öncelik sıralaması yaparak hareket etmeli, talebeleriyle önce tefsir dersi yapmalı, daha sonra sırasıyla hadis, usûl, mezhep, hilaf ve cedel konularına girmelidir.³⁶

Nevevî'nin ilk olarak ihmal edilmemesi gerektiğini düşündüğü husus hocanın talebenin anlayış ve seviyesine göre ders anlatması gerektiğidir.³⁷ Ona göre hoca her bir talebeye anlayabileceği ve ezberleyebileceği ölçüde ilim öğretmeli, anlayamaya güç yetiremeyeceği şeyleri talebeye öğretmemelidir. Meseleleri tam olarak anlayabilecek talebeye ders

---

geçirmişti ve Nevevî talebesinin her şeyiyle ilgilenmişti. İbnü'l-Attâr'ın sadece ilmî gelişimi değil, davranışları ve ahlaki da Nevevî'nin eğitimi ve denetimi doğrultusunda şekillenmişti. Hocasının İbnü'l-Attâr'ın bütün hâl ve hareketleriyle yakından ilgilendiği belirtilmektedir. O, hocasından birçok eser okuyup icazetler alırken Nevevî'nin bu icazetleri kendi eliyle yazıp talebesine verdiği rivayet edilir. Hatta Nevevî'nin hayatta iken bitiremeyecek olursa *Şerhü'l-mühezzeb* adlı eserini İbnü'l-Attâr'ın bitirmesini vasiyet ettiği belirtilmektedir (Dakr, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 191-2).

35 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 100-2.

36 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 99.

37 Bir hocanın çeşitli seviyelerde öğrencileri olabilirdi. Bunlar öğretim seviyelerine göre başlangıç seviyesindeki mübtediler, orta seviyedeki mütevasıtlar ve son seviyedeki müntehililer şeklinde üç gruba ayrılmaktaydı (Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 257).

anlatırken konulara sadece işaret etmekle yetinmeli, tekrar etmeden meseleleri anlayamayan ve ezberleyemeyen talebeye ise ibareleri izah ve tekrar etmelidir. Şayet talebe hükümleri aklında tutamayacak seviyede ise konuyu hükümlerin delillerini zikretmeksizin sadece örneklerle anlatmalıdır. Fakat delilleri aklında tutabilecek talebeye hükümlerin delillerini de açıklamalıdır. Nevevî burada hocanın birtakım lafızlarla bu delilleri ortaya koymasını gerektiğini belirtmektedir. Ona göre hoca hükümlerin delillerini ortaya koyarken “şöyle ki”, “şöyle açıklarız”, “şuna benzetebiliriz”, “şöyle hüküm verebiliriz”, “bu şunun muhalifidir” ya da “karşıttır” gibi ifadeler kullanır. Hoca deliller arasındaki farkları belirtir. Herhangi bir yanlış anlamaya fırsat vermemek için zayıf delilleri de zikredip “şöyle delil getirebilirsiniz”, “bu delil şu sebepten dolayı zayıftır” gibi açıklamalar yapar. Ayrıca kendisine dayanılabilecek delili ortaya koyarken usulden, örneklerden, şiirden ya da lügatten bu delili açıklayan hususları da zikreder.³⁸

Hoca okuttuğu eserlerde musanniflerin yaptıkları hataları da ayrıntılı şekilde talebeye gösterir. Mesela “şu hatalıdır”, “filan kimsenin söylediği şu görüş yanlıştır” ya da “zayıftır” gibi uyarılarda bulunarak talebenin hataya düşmemesi için onlara nasihatte bulunmalıdır. Hoca yine mezheplerin çok sayıdaki kurallarını ve hükümlerini de tedrici olarak öğrenciye açıklamalıdır. Nitekim bir sebebe binaen bilinebilecek mesele ile doğrudan anlaşılabilir mesele aynı anda gündeme geldiğinde hoca önce doğrudan anlaşılabilir olanı anlatmalıdır. Yahut bir konuda iki görüş olduğunda, özellikle de kavli-kadim ve kavli-cedid birlikte zikrolduğunda çoğu zaman kavli-kadim ile amel edileceğini, kavli-kadim ile amel edilecek az sayıdaki meseleyi ise bilahare açıklayacağını belirtmesi gerekir.³⁹

Nevevî’ye göre hoca öğrencisi için usul-i fihhi bir düzene koymalı, delillerin kitap, sünnet, icma, kıyas, istishâb şeklinde sıralanması gerektiğini açıklamalıdır. Kıyasın çeşitlerini, derecelerini ve fihhi hükümlere nasıl delil bulunacağını anlatmalıdır. Emir-nehî, umum-husus, mücmel-mübeyyen, nâsîh-mensûh gibi konuların mahiyeti konularında talebeyi bilgilendirmelidir. Örneğin emir sigası tek başına zikredilmişse bunun fukahânın çoğunluğuna göre vücûb ifade ettiğine, tahsisine dair bir delil ileri sürülünceye kadar da herkes için bağlayıcılık değeri taşıdığına değinmelidir.⁴⁰ Bütün bunları yaparken anlatılanlarda herhangi bir gizlilik ve kapalılık kalmaması için açıklanmaya muhtaç cümleleri ve fıkhîta sıkça geçen örfî kelimelerin anlamlarını mutlaka açıklamalıdır. Yanlış anlaşılmaya fırsat vermemek için kelimenin aslının Arapça mı yoksa başka bir dile ait bir kelime mi olduğunu belirtmelidir.⁴¹

38 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 95.

39 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 95. Kavli-kadim Şâfiî'nin Irak dönemine ait, kavli-kadim ise Mısır'a gittikten sonraki görüşünü ifade eder (bk. Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”).

40 Nevevî, ayrıca şer'î hükümlerin hoca tarafından vacip, mendup, haram, mekruh ve mübah şeklinde taksime tabi tutularak talebeye anlatılması gerektiğini belirtmekte, bu delillerin her birini kendisi de tarif etmektedir (bk. *Kitâbü'l-İlm*, s. 96).

41 Nevevî'ye göre hoca mesela bir kelimenin aslının Farsça olduğunu, fakat Arapların da bu kelimeyi kullandıklarını belirtmeli, kelimelerin eş ya da zıt anlamlarını zikretmeli, türetildiği kök gibi sarfa dair bazı lügavî analizlerde bulunmalıdır (*Kitâbü'l-İlm*, s. 97).

Hoca, talebenin anlayışına en kolay yoldan ulaşmalı, meseleleri acele etmeden, yavaş ilerleyerek ve apaçık şekilde anlatmalıdır. Dersi dinleyenlerin tekrar etmeden tam olarak anlamayacağı durumlarda manasında ya da lafızlarında muğlaklık bulunan hususları tekrarlamalıdır. Ders sırasında, söylenmesi genellikle edebe aykırı görülse de açıklanması gereken bir lafız geçtiğinde o lafzı söylemekten ve açıklamaktan kaçınmamalıdır. Zira konunun anlaşılması lafzın zikrinin yol açacağı edebe aykırılıktan daha önemlidir. Hoca ayrıca kinaye ile ifade edilecek yerde kinayeye başvurmayaya, geri bırakılacakları geri bırakmaya, önce anlatılacakları öne almaya da önem vermelidir.⁴²

Nevevî hocanın derse başlarken birtakım hususlara dikkat etmesi gerektiği kanaatinde-dir. Hoca ders sırasında herkesin kendisini rahatça görebileceği bir yere oturmalıdır. Derse başlarken Kur'ândan dilediği bir yeri okumalı, Allah'a hamd ve Resûlü'ne salât ve selâm ile derse başlamalıdır. Ardından da geçmiş ulemaya, hocalarına, ana-babasına, orada bulunanlara ve diğer Müslümanlara dua etmelidir. Daha sonra da "Allah bize yeter, o ne güzel dosttur, yüce ve büyük olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Allah'ım! Dalalete düşmekten ve düşürülmekten, sıkıntıya düşmekten ve düşürülmekten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan, cahilce hüküm vermekten ve cahillikle verilen hükme maruz kalmaktan sana sığınırım" diye dua etmelidir.⁴³

Nevevî ders sırasında hocanın takınacağı tavır ve hareketleri de dikkatlice açıklar. Bütün dikkatini derse vermesi gereken hoca, ders sırasında mecbur kalmadığı süre başka bir şeyle meşgul olmamalı ve ders metinleri dışında bir şeye bakmamalı, yalnızca hitap edeceği zaman dersi dinleyenlere dönüp bakmalıdır.⁴⁴ Hoca dersi geniş bir mekânda yapmalı, gerekmedikçe dersi çok yüksek sesle anlatmamalı, talebenin söyleneni anlayamayacağı derecede de kısık sesle konuşmamalıdır. Hoca ders anlatırken gürültü yapılmamalı, derse katılanlar edebe aykırı davranmamalıdır. Şayet destekilerden biri bu gibi bir davranış sergileyecek olursa hoca mesele büyümeden nezaketle o kişiyi dersten uzaklaştırmalı, talebelerine sadece Allah rızası için bir araya geldiklerini, münakaşa ve mücadelenin kendilerine yakışmayacağını, işlerin yumuşaklık ve güzellikle görülmesi gerektiğini, amaçlarının birbirlerinden istifade etmek olduğunu hatırlatmalıdır.⁴⁵

Hoca ders sonunda talebelerin sorularını cevaplamalıdır. Nitekim Nevevî, talebenin anlamadığı ya da açıklanmasına ihtiyaç duyduğu meseleleri hocasına sorması gerektiğine de değinir. Talebenin bazı zamanlarda beklenmedik ya da olmayacak bir soru sorabileceğine işaret eden Nevevî, hocanın bu gibi sorular karşısında talebesiyle alay etmemesi, onu küçük düşürücü bir tavır takınmaması gerektiğini belirtir. Ona göre şayet derste hocaya bilmediği bir konuda soru sorulursa ya da derste kendisinin bilgi sahibi olmadığı bir konu dile

42 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 98.

43 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 98-9.

44 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 98.

45 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 99.

getirilirse hoca “bu sorunun cevabını bilmiyorum” veya “tam olarak bilmiyorum” demeli, bunu söylemekten de çekinmemelidir. Nitekim Nevevî bir âlimin bilgi sahibi olmadığı bir konu ya da soru hakkında “bilmiyorum” diyebilmesini büyük bir erdem olarak takdim eder. Ona göre hocanın talebesine miras bırakacağı en önemli şeylerden biri “bilmiyorum” demeyi öğretmesidir. Gerçek bir âlimin böyle demesi onun mertebesini düşürmeyeceği gibi, aksine onun konununun, takvasının ve bilgisinin mükemmelliğine işaret eder.⁴⁶

Hoca ile talebe arasındaki ilişkiye sıkça vurgu yapan Nevevî, ders anlatmanın ötesinde hocanın öğrencisini takip edip denetlemesi gerektiğine de işaret eder. Mesela hoca derse gelmeyen talebeleri sormalı, onlar hakkında bilgi sahibi olmalıdır.⁴⁷ Yine bütün vakitlerini ilim tahsiline hasretmeleri için talebelerini teşvik etmeli, ezberledikleri metinleri onlardan ara sıra okumalarını istemeli, daha önce anlattığı önemli bahisler hakkında onlara sorular sormalıdır. Şayet talebesini dersini iyice ezberlemiş görürse ona ikramda bulunmalı, onu övmeli ve talebesinin hocasının takdirini kazanmış olmasıyla övünmesinden de korkmamalıdır. Ancak talebesinin derslerinde eksikliğini ve ihmali gördüğünde de onu dersten soğutmayacak derecede korkutmalı ve güzelce dersini tekrar ezberlemesini sağlamalıdır.⁴⁸

Hoca ayrıca talebenin derste anlatılanları anlayıp anlamadığını dikkatli bir şekilde takip etmeli, yeri geldiğinde bunu ölçmelidir. Bunun için de derste anlatılanlar hakkında talebelerini imtihan etmesi gerekir. Hoca imtihan ederek onları eğitmiş ve alıştırmış, böylece öğrencileri arasından iyileri görmüş ve ortaya çıkarmış olur. Nevevî’ye göre hoca talebeleri arasında başarılarıyla temayüz edenleri de övmelidir. Şayet bir maslahat görmüyorsa hatalarından dolayı öğrencilerine sert davranmamalıdır. Ders bittiğinde anlatılanları iyice kavrayabilmeleri için onlardan dersi tekrar etmelerini, daha sonra bazı şeyleri tam anlayamadıklarında ise ilgili hususları kendisine sormalarını istemelidir.⁴⁹ Hoca özellikle uzun süredir kendisinden ders alan talebelerine öncelik tanımalıdır. Örneğin katılımın fazla olduğu bazı derslerde diğer talebelerin de rızasını alarak eski talebelerini kendisine daha yakın yerlere oturtmalıdır.⁵⁰

Son olarak hocanın talebeyi usandıracak ve anlayıp not almalarına mani olacak derecede dersi uzatmaması gerektiğini belirten Nevevî, bazı zamanlarda hocanın ders yapmasının doğru olmadığına da değinir. Ona göre hoca hastalık, açlık, tuvalet ihtiyacı gibi sıkıntılı durumlarda ya da büyük sevinç veya üzüntülü vakitlerde ders anlatmamalıdır.⁵¹

46 Nevevî’ye göre bir âlimin bilmediği konuda bildiği şey “bilmiyorum” ya da “Allah en doğrusunu bilir” demesidir. Akli başında kimse tek tek meseleleri bilmemesinin âlime zarar vermeyeceğini, aksine bunun o âlimin takvasına ve fetvalarında titiz davrandığına işaret edeceğini bilir. Şayet bir hoca ilminin yetersizliğine rağmen “bilmiyorum” demekten kaçınırsa bilgeliği azalır, takvası zaafa uğrar. Çünkü talebelerinin gözünden düşeceği korkusuna kapılır ki bu tam bir cehalettir. Bir âlimin bilmediği konuda cevap vermeye girişmesi büyük günahdır ve kusurunu örtmek bir tarafa onun eksikliğini de bir göstergesidir. Böyle davranmayan kimseler ise ancak cahilliklerinden ve dindarlıklarının zayıflığından dolayı “bilmiyorum” diyemezler (bk. Nevevî, *Kitâbü’l-İlm*, s. 99-100).

47 Nevevî, *Kitâbü’l-İlm*, s. 95.

48 Nevevî, *Kitâbü’l-İlm*, s. 97.

49 Nevevî, *Kitâbü’l-İlm*, s. 100.

50 Nevevî, *Kitâbü’l-İlm*, s. 98.

51 Nevevî, *Kitâbü’l-İlm*, s. 99.

3. Talebe Âdâbı

3.1. Talebede Bulunması Gereken Ahlâki Özellikler

Nevevî'ye göre ilim yolunda hocanın olduğu gibi talebenin de yapması gerekenler ve uyması gereken kurallar vardır. O, her şeyden önce talebenin ilmi elde edebilmek, ezberleyebilmek ve tahsil ettiği ilimden istifade edebilmek için kalbini kötü fikir, düşünce ve niyetlerden arındırması gerektiğini söyler.⁵² Ayrıca talebe ilim tahsil sürecinde çalışmasını engelleyecek lüzumsuz meşguliyetlerle alakasını kesmeli, az ile geçinmeye razı, maddi sıkıntılara ve yoksulluğa karşı da sabırlı olmalıdır.⁵³

Nevevî ilim tahsili için bir engel olarak gördüğü için hayatı boyunca evlenmemiştir. İlim taliplerinin evlilikten uzak durması gerektiğine dair selef âlimlerinin görüşlerine değinen Nevevî,⁵⁴ ayrıca kadınlarla uğraşmanın zorluğuna işaret eden bazı hadisleri ve ulemanın sözlerini de zikreder.⁵⁵ Evlilik ve ilim tahsili arasındaki ilişkide özellikle ilim tahsilinin zor ve meşakkatli bir iş olduğu, bu işi hakkıyla yapmak isteyenlerin, evlendiklerinde eşlerinin hakkını ve hukukunu ihmal edebilecekleri, onların geçimini temin etmek için dünya işlerine ve meşgalelerine dalmak zorunda kalacakları, bu nedenle evlenmemelerinin daha hayırlı olacağı gibi noktalar üzerinde durur. Ayrıca Şâfiî mezhebinin evliliğe ihtiyaç duymayanların ya da ihtiyaç duysa dahi rızık temin etmede aciz kalacakların evlilikten uzak durmalarının daha doğru olacağına dair yaklaşımını da verir.⁵⁶

3.2. Talebe ve İlim

Nevevî'ye göre talebenin ilim yolunda başarılı olabilmesinin en önemli şartlarından biri öğrenmeye düşkün olmaktır. O, bir talebenin bütün vaktini, hatta yolculuk gibi durumdaki zamanını bile ilimle geçirmesi gerektiğini, sadece yemek, uyumak, çok yorulduğunda istirahat etmek gibi zaruri ihtiyaçları için ilimle meşguliyetine ara verebileceğini söyler. Nevevî ilim talibinin peygamberin mirasçısı olmayı hedeflediğini, bunun da kolayca elde edilemeyeceğini vurgular.⁵⁷

52 Nevevî ilim için kalbin temizlenmesini ziraat için toprağın temizlenmesine benzetir ve Hz. Peygamber'in "Vücutta öyle bir et parçası vardır; o sağlam olursa bütün beden sağlam, o bozulursa bütün vücut bozulur ki o et parçası kalptir" hadisine atıf yapar (*Kitâbü'l-İlm*, s. 102). Hadis için bk. Buhârî, İmân 39.

53 Nevevî, ilim tahsilinin meşakkatli bir iş olduğuna ve sıkıntılara katlanmak gerektiğine, bu nedenle dünyada rahat sahibi kimselerin ilim tahsilinde başarılı olamayacaklarına dair başta İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik ve Ebû Hanîfe olmak üzere geçmiş âlimlerin bazı sözlerini de zikretmektedir (*Kitâbü'l-İlm*, s. 102).

54 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 103.

55 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 104.

56 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 103. Nevevî ayrıca Hatib el-Bağdâdî'nin ilim talibinin eşinin hukukunu yerine getirmek için onunla ilgilenmeyi bırakmaması ve maişet derdinin onu ilim talebinden alıkoymaması için evlenmeyip bekâr kalmasının güzel olacağına dair ifadelerini zikreder (*Kitâbü'l-İlm*, s. 103).

57 Nevevî, "ilim tahsil ederek peygamberlerin vârisi olma imkânına sahip olup da bu imkânı değerlendiremeyen adamda akıl yoktur" der. Nitekim ona göre İmâm Şâfiî de ilim talibinin ilmini artırmak için bütün gücüyle çalışması, istemediği türden karşısına çıkan ârizî durumlara sabır göstermesi, ilim öğrenmeye dair sâlih bir niyetle Allah'a yönelmesi ve Allah'ın bu yolda kendisine yardım etmesi için dua etmesi gerektiğini belirtmiştir (*Kitâbü'l-İlm*, s. 108).

Bir talebenin ilmî faaliyeti için en doğru zamanın ve en uygun mekânların nereler olduğuna dair Nevevî'nin anlattıkları İslâm ilim geleneğinde ders mekânlarının mahiyet ve niteliğinin tarihî süreç içerisindeki gelişimine de ışık tutmaktadır. Nevevî, Hatîb el-Bağdâdî'ye de atıfla ezber yapmak için günün en uygun zamanının seher vakti, ondan sonra gün ortası, daha sonra da sabahın erken vakitleri olduğunu söyler. Ona göre gece yapılan ezber gündüz yapılandı, açken yapılan ezber de tok yapılandı daha faydalıdır. Ders ezberlemek için en güzel mekânlar ise odalar ve meşguliyetlerden uzak kalınabilecek her yerdir. Nevevî, çiçeklik ya da yeşillik yerlerde, nehir kenarında veya yol ortasında ezber yapmanın doğru olmadığını, çünkü bu mekânların çoğu zaman talebenin kalbini meşgul edecek şeylerle dolu olduğunu belirtmektedir.⁵⁸

Nevevî ilim tahsilinde talebenin gayretinin yanında planlı çalışmaya da dikkat çeker. Bunun başında vakti doğru kullanmak gelir ki talebe bir şey öğrenmeye karar verdiğinde ya da kendisini öğrenmek zorunda hissettiğinde bu konuda ihmalkâr davranmamalı, öğrenmeyi ertelememeli, daha fazla öğrenme imkânına sahip olduğunda az bilgiyle yetinmemelidir. İlimle meşgul olduğu zamanlarda da vakti doğru şekilde kullanılmalıdır. Talebe özellikle boş vakitlerini, dinçliğini, gençliğini, gücü ve kuvvetinin yerinde olduğu zamanlarını, akıl ve zihninin sağlam olduğu günlerini, bekârlıktan ve iş-güç sahibi olmadan önceki meşguliyetlerinin az olduğu dönemlerini ilim tahsili için ganimet bilmelidir. Bununla beraber ona göre kişiyi ilimden usandıracak bir tempoda çalışmak da uygun değildir.⁵⁹

Nevevî talebenin dersini ezberlerken titiz davranması, ezberini sağlam yapması, ezberlediklerinin de kendisinde iyice yerleşmesi için tekrarlaması, unutmamak için de ezberini sürekli kontrol etmesi gerektiğini belirtir. O, talebenin öğrendikleri konusunda sürekli bir tekrar ve tefekkür hâli üzere olması gerektiğine dikkat çeker. Öğrendiklerini faydalı bilgilere nasıl dönüştüreceği üzerine sürekli kafa yorması gereken talebe bu gayretlerini başta hocasının halkasındaki talebeler olmak üzere etrafındakilerle sürekli müzakere etmelidir. Talebe, ders çalışmaya tıpkı hocanın derse başlarken yaptığı gibi Allah'a hamd, Resûlü'ne salât ve selâm, ulemaya, hocalarına, anne-babasına, diğer bütün Müslümanlara dua ederek başlamalıdır.⁶⁰ Çalışmaya bu şekilde başlamak ilmin bir taraftan manevî boyutuna ve amacına işaret ederken, diğer taraftan talebenin kendisine kadarki ilmî gelenekle irtibatına da bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Talebenin tahsil sürecinde ilimleri belirli bir tertip içerisinde ve önem sırasına göre tahsil etmesi gerektiğine değinen Nevevî'ye göre tahsile Kur'ân'ı ezberleyerek başlanmalıdır. Çünkü

58 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 107-8.

59 Nevevî öğrenme konusunda ertelemeyi afet olarak niteler ve faydası az ya da daha sonra öğrenmek üzere bir şeyi öğrenmeyi ertelemenin yanlış olduğunu belirtir. Çünkü öğrenme sonu olmayan bir süreçtir ve her süreçte öğrenilmesi gereken başka şeyler vardır. Daha sonra öğrenmek üzere bir şey ertelendiğinde bir daha o bilgiyi öğrenmeye dönebilmek son derece zordur. Nevevî bu konuda bütün vaktini ilim tahsiline ayıran geçmiş âlimlere örnekler verir (bk. *Kitâbü'l-İlm*, s. 108).

60 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 109.

Kur'ân en önemli bilgi kaynağıdır. Nevevî kendisinden önceki âlimlerin Kur'ân'ı ezberlemekten hadis ya da fıkıh tahsiline başlamadıklarını belirtir. Talebe Kur'ân'ı ezberledikten hemen sonra bu ezberini unutmamak için hadis, fıkıh gibi ilimlerle uğraşmamalıdır. Ne zaman ki Kur'ân'ı tam ve sağlam olarak ezberlerse, ondan sonra önem sırasına göre her bir ilmi muhtasar şekilde tahsil etmelidir. Bu ilimlerin en önemlileri sırasıyla fıkıh ve nahiv, ardından hadis ve usul, daha sonra da uygun olan diğer ilimlerdir. Talebe bütün bu ilimleri tahsil ettikten sonra da ezberlediklerinin şerhiyle meşgul olmalıdır. Bununla birlikte talebe ezber, tekrar, mütalaa gibi her türlü öğrenim aşamasını hocanın kontrolünde geçmelidir.⁶¹

Talebenin ilimle iştigalindeki en önemli aşamalardan biri şüphesiz eser telifine başlamasıdır. Nevevî bir talebinin eser telifine geçmesini talebe âdâbına dair bütün zikrettiklerini yerine getirmesine ve ilimde ehliyetini tam olarak ispat edip faziletli bir kimse olarak meşhur olmasına bağlar.⁶²

3.3. Talebenin Ders Âdâbı

Nevevî ilim elde etmek için gayret eden bir talebenin bu süreçte kendisinden ders aldığı hocasıyla arasındaki ilişkinin son derece önemli olduğuna vurgu yapar. Ona göre talebenin hocası karşısında sahip olması gereken ilk ahlakî meziyet mütevazı olmaktır. Talebe ancak tevazu içinde hareket ederse ilim yolunda başarıya ulaşacaktır. Talebe ayrıca hocaya karşı ita-atkâr olmalı, işlerinde hocayla istişare etmeli, ona danışmalıdır. Nevevî bu ilişkiyi hasta ile doktor arasındaki ilişkiye benzetir. Ona göre hastanın, işinin ehli bir doktora itaat etmesi ve kendisini ona teslim etmesi gibi talebe de hocanın emir ve isteklerini yerine getirmelidir. Talebenin ilimdeki konumunun yükselmesinde hocaya olan itaatının büyük rolü vardır.⁶³ Talebenin aynı zamanda hocasına karşı sonsuz bir saygı beslemesi, bunun yanında hocasının ilmî ehliyetinin tamlığına ve nesli arasındaki üstünlüğüne de inanmalıdır. Nevevî'ye göre talebenin hocasından tam olarak faydalanabilmesi ve ondan dinlediklerinin zihnine tam olarak yerleşebilmesi için bu son derece önemlidir.⁶⁴

61 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 109.

62 Nevevî'ye göre bir talebe dile getirilen bütün özellikleri haiz olursa anlattıkları dosdoğru, naklettikleri ve delillendirmeleri sağlam, ibareleri açıklama ve problemleri yerleri aydınlatma konusunda araştırmacı, zayıf ve bozuk ibareler ve delillerden uzak duran, o ilmin bütün hükümlerini kuşatmış ve usulüne de vakıf bir kimse hâline gelecektir. Ayrıca ilmin bütün kurallarını da kavramış olarak o ilmin bütün hakikatleri kendisine zahir hâle gelir, zorlukları aşikâr olur, kendisi de zorlukları çözmeye ve ilmin hedeflerine vakıf olur, âlimlerin görüşlerini, tercih eden ve edilen kimseleri bilir. Böylece talebe eser telif etme ehliyetine sahip bir kimse olarak müçtehitler ya da ona yakın bir seviyeye ulaşmış olur ki bunu kendisine bahşeden Allah Teâlâdır (*Kitâbü'l-İlm*, s. 110).

63 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 104.

64 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 104. Nevevî, talebenin hocaya ve onun ilmine sonsuz saygı duyması gerektiğini belirtirken kendisinden önceki âlimlerin bu konudaki hatıralarından örnekler verir. Bunlardan birinde bir âlimin hocasına ders almaya gittiğinde ona bir miktar ücret ödediğini ve "Allah'im! Hocamın ayıplarını ve kusurlarını bana gösterme, ilminin bereketini de üzerimden eksik etme" diye dua ettiğini zikreder. Yine İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) İmam Mâlik'in (ö. 179/795) derslerine katıldığında onun huzurunda sayfaları çevirirken hocasına hürmeten sayfa seslerinin onu rahatsız etmemesi için son derece nazik ve sessiz hareket ettiğine, Rebî' b. Süleyman'ın ise yine hocası Mâlik'e saygıdan onun huzurunda su içmeye dahi cesaret edemediğine dair rivayetleri kaydeder. Nevevî tarih kitaplarında

İlim tahsil etmek isteyen bir kimsenin ilk yapması gereken işlerden biri şüphesiz kendisinden ilim tahsil edebileceği bir hoca bulmaktır. Nevevî bu konu üzerinde dikkatle durur, zira yaşadığı dönemde ilim ancak bir hoca vasıtasıyla öğrenilmelidir. Talebenin bir kitabı alarak kendi başına okuması kabul edilemez ve en büyük yanlışlardan biridir. Dolayısıyla talebe hiçbir kitabı tek başına okuyup ezberlememeli, mutlaka bir hocanın huzurunda yanlışlarını düzelterek sağlam şekilde okumalıdır.⁶⁵ Nitekim ona göre ilim tahsil etmek isteyen bir talebe sadece ilimde ehliyetini ispat etmiş, dindar, bilgili, saygınlığı ve yüceliğiyle şöhret bulmuş kimselerden ders almalıdır. Hatta ilim tahsil ettiği hoca hem bilgili hem de tecrübe, dindarlık, güzel ahlak, sağlam bir zihin ve tam bir uyanıklıkla elde edilebilecek marifet sahibi biri olmalıdır.⁶⁶ Nevevî talebenin kendi başına sadece kitaptan ilim öğrenmeye çalışmasının doğru bulmadığı gibi uzman hoca ya da hocalara talebelik yapmadan doğrudan kitaplardan kendi kendine ilim öğrenen adamdan da ilim tahsil edilmemesi gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre ilmi kendi başına kitaplardan öğrenen kişi tahrifte bulunur ve çok hata yapar.⁶⁷

Nevevî'nin hoca ile talebe arasındaki ilişkiye büyük önem verdiği daha önce değinilmişti. O, hocanın talebeye karşı davranışının yanında talebenin de hocasının yanında nasıl davranacağı ve ona nasıl hürmet göstereceği konusunu da detaylı olarak ele alır. Mesela ona göre, kendi görüşüne muhalif de olsa talebenin, hocasının rızasını kazanmaya çalışması, onun yanında başkasının gıybetini yapmaması, hocasının sırrını ifşa etmemesi, gıybeti yapıldığında hocasını savunması ve hocası hakkında söylenen kötü sözleri kabul etmemesi, bunu yapmaktan aciz kalacağına ise o meclisi terk etmesi talebeliğin âdâbındandır. Ayrıca talebe izin almadan hocasının huzuruna girmemeli, bir topluluk hocanın yanına geldiğinde onların faziletli ve seçkinlerine saygı duymalı ve öne geçirmeli, hocanın huzuruna tam bir saygıyla girmeli, bu sırada kalbini bütün meşguliyetlerinden arındırmış, dişlerini temizlemiş, bıyık ve tırnaklarını kesmiş, kötü kokulardan arınmış olmalı, huzura girdiğinde herkesin duyulabileceği şekilde selam vermelidir. Talebe hocasına çokça ikramda bulunmalı ve

---

hocaya saygı duymaya dair zikredilen başka bazı örneklerden de bahseder. Bunlardan birinde Halife Mehdi'nin (ö. 169/785) çocuklarından biri Şerik b. Abdullah'a (ö. 177/794) gelir. Duvara yaslanıp bir hadisi sorar, fakat Şerik ona cevap vermez ve talebesine döner. Halifenin oğlu aynı soruyu tekrar tekrar sormasına rağmen Şerik her seferinde aynı şekilde davranır. Sonunda soru soran kişi "Halifenin oğlunu hafife mi alıyorsun?" diye çıkışınca Şerik, "Hayır, ancak ilmin kendisi benim onu söylememden daha üstündür" diye cevap verir. Bunun üzerine halifenin oğlu dizlerinin üzerine çöküp oturunca Şerik "İlim işte böyle öğrenilir" cevabını verir (bk. Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 105).

65 Nevevî bu bağlamda İmam Şâfiî'nin fıkhı tek başına kitaptan okuyan kimsenin ahkâmı zayi edeceğine dair sözünü de aktarır (*Kitâbü'l-İlm*, s. 109). İslâm dünyasında ilmin hocadan alınması gerektiği ve talebenin ilmi kendi başına kitaptan öğrenmeye çalışmasının doğru olmadığına dair bazı değerlendirmeler için bk. Chamberlain, *Knowledge and Social Practice*, s. 138; Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 36-40.

66 Nevevî, ilim tahsil edilen hocanın önemine vurgu yaparken İbn Sîrin, İmam Mâlik ve başka âlimlere atıfla "İlim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin" sözünü nakleder (*Kitâbü'l-İlm*, s. 104).

67 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 104. Nevevî'nin yaşadığı dönemde kitabı hocadan okumak bir başka açıdan o hocanın da içerisinde bulunduğu otoriteler zincirine dâhil olmak anlamına gelmekteydi. Böylece talebe kendisinden önceki ulema ile kendisi arasında fiziksel bir bağ kurmuş olmaktadır. Yine bu durum öğrenci açısından kendisinden çok daha güçlü ve söz sahibi önceki hocaların nüfuzunu ve otoritesini de paylaşma anlamına gelmekteydi (Chamberlain, *Knowledge and Social Practice*, s. 141-2).

hürmet etmeli, yanından ayrılırken de selam vermelidir. Nevevî'ye göre bu gibi hususlarda ihmalkâr davranan talebeye iltifat olunmaz.⁶⁸

Nevevî hoca ile talebe arasındaki ilişkinin zorlu süreçler içerebileceğine dikkat çekerek hocaya karşı sabırlı olmayı daha önce zikrettiği ilim tahsil sürecinde talebenin katlanması gereken zorluklara ekler. Nitekim hoca ilim tahsil sürecinde talebesine aşırı derecede yüklenileceği gibi karakter farklılığı gibi sebeplerden kaynaklanabilecek uyumsuzluklar da hoca karşısında talebeyi zorlayabilir. Bu nedenle Nevevî hocasının olası sert ve kaba davranışlarına, kötü hareketlerine talebenin sabır göstermesi gerektiğini belirtir. Ona göre hocasının kendisine bu şekilde davranması sebebiyle hocadan ders almayı bırakmamalı ve onun ilmine olan inancından şüphe etmemelidir. Hatta hocanın ilk bakışta kötü gibi gözüken fiil ve davranışlarını hayra yormalıdır. Talebenin böyle davranması ilimde başarılı olmasının en önemli şartlarından ve hocası ona türlü sıkıntılar çıkarsa bile buna sabretmelidir. Zira ona göre hocadan görülecek zorluklara karşı sabretmek talebenin hem dünyasını hem de ahiretini kurtaracaktır.⁶⁹

Talebenin ders sırasında uyması gereken kurallara dair Nevevî'nin verdiği bilgiler klasik dönemde İslâm ilim geleneğinin temelini teşkil eden halka derslerinin pratikte nasıl işlediğine ışık tutmaktadır. Talebe hocanın ders için huzuruna geldiğinde halka şeklinde sıralanmış olan insanların boyunlarının üzerinden atlayarak ön tarafa geçmeye çalışmamalıdır. Böyle bir durumda topluluğun en sonunda oturmalı, ancak hoca ya da orada bulunanlar öne gelmesine izin verirse gelip ön tarafa oturmalıdır. Bunu yaparken de kimseyi yerinden kaldırmamalıdır. Ancak hocaya yakın olmasında orada bulunanlar için bir fayda varsa o zaman ön tarafa geçebilecektir. Talebe ders sırasında ancak orada bulunanların faydalanabileceği şeyleri konuşmalı, lüzumsuz söz söylememelidir. Ayrıca zaruret olmadıkça ders halkasının ortasına, izin vermedikleri sürece de yan yana oturan iki arkadaşın arasına oturmamalıdır. Ancak ona aralarında yer açarlarsa buraya oturabilir ve halkaya dâhil olabilir. Bunun dışında hocanın anlattıklarını kolayca dinleyip anlayabilmek için hocaya yakın oturmaya çalışmalıdır ki bu da ancak mecliste ondan daha üstün birinin bulunmaması şartıyla mümkündür.⁷⁰ Bu durum esasen ders halkalarında öğrencilerin ilmi birikim ve seviyelerine göre sıralandıklarını, ileri seviyedeki talebelerin hocaya daha yakın bir halka oluşturduklarını, diğer talebelerin de seviyelerine göre hocaya daha yakın ya da uzağa oturduklarını göstermektedir.

Nevevî talebenin arkadaşlarına karşı kibar ve nazik davranmasını özellikle zikreder. Çünkü ona göre talebenin arkadaşlarına yönelik bu tavrı aslında hocasına ve dersine saygı duyması anlamına gelir. Talebe ders sırasında kendilerine ayrılan yerlere oturmalı, hocaların oturacağı yerlere oturmamalıdır. Ders sırasında gereksiz yere aşırı yüksek sesle konuşmamalı,

68 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 105-6.

69 Nevevî talebenin hocasının bazı davranışlarına karşı sabırlı olması gerektiğine dair ulema ve halk arasında meşhur olmuş bazı sözler de aktarırken öğrenmenin zorluk ve eziyetine sabretmeyenin ömrünün cehalet içinde geçeceğini belirtir (*Kitâbü'l-İlm*, s. 108).

70 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 106.

gülmemeli, gerekmedikçe fazla konuşmamalı, eli ya da başka bir yeriyle uğraşmamalı, ihtiyaç olmadıkça başkasıyla ilgilenmemeli ve sadece hocayı dinlemeli, derste bir mesele geçtiğinde hemen onu açıklamaya ya da bir soruya hemen cevap vermeye girişmemeli, ancak hocanın tavrından talebesinin bildiğini göstermek için bu soruyu sorduğunu anlarsa o zaman açıklamaya ya da cevap vermeye girişmelidir.⁷¹

Talebe hocanın halkasına katılmada devamlı olmalı, halkayı aksatmamalıdır. Bütün derslerine özen göstermeli, mümkün olduğunca derslere dair notlar almalıdır.⁷² Şayet derse gittiğinde hocayı ders mekânında bulamazsa hocayı beklemeli, hemen dersi terk edip gitmemelidir.⁷³ Hocasının isteksiz, üzüntülü veya uykulu olduğu durumlarda ya da dersi tam olarak açıklayamayacağı veya anlatamayacağı durumlarda hocaya ders okumamalıdır. Aynı zamanda hocanın kızacağını ya da hoş karşılamayacağını anladığı durumlarda ders dışında soru sormamalı, sorularını hocanın kendisini iyi ve rahat hissettiği zamanlara saklamalıdır. Soru sorarken nazikçe sormalı, güzelce hitap etmelidir, dile getirmenin kendisine zor geleceği türden soruları dahi sormaktan çekinmemelidir.⁷⁴ Talebenin derste soru sorması Nevevî'ye göre hocanın talebesinin derse gösterdiği önemi, özeni ve ilgisini fark etmesini, onun ne kadar akıllı, kendisine hâkim ve yalandan uzak bir kimse olduğunu anlamasını sağlar.⁷⁵

Nevevî'ye göre bir talebe hangi ilimle ilgilenirse ilgilen sin mutlaka daha önce zikri geçen özellikleri taşıyan hocalardan ilim tahsil etmelidir. Daha önce Nevevî'nin hocaların talebelerinin başka hocalardan ders alabilmelerine izin vermesi gerektiğine dair görüşlerinden bahsedilmişti. Aynı şekilde talebelik yaptığı hocası başka bir hocadan daha ders almasına izin verirse bu durumda talebe yine kendisine sorun çıkarmayacak iki, üç hatta daha fazla hocadan aynı ilmi tahsil etmelidir. Hocasının başka bir hocadan daha ders okumasına izin vermediği durumlarda ise talebe bütün azmini kendi hocasıyla yapacağı derslere ayırmalı ve başka bir hocadan ders almamalıdır. Çünkü ancak bu şekilde hocadan en üst düzeyde istifade edebilecektir.⁷⁶

Son olarak Nevevî, talebenin ders halkasındaki arkadaşlarının ve diğer talebelerin dersi anlamaları konusunda gerektiğinde onlara yardımcı olması, istifade ettiği müzakereleri ve

71 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 106.

72 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 110.

73 Nevevî ayrıca Hatib el-Bağdâdî'den nakille talebenin derse gittiğinde hocayı uyurken bulması durumunda hocayı uyandırmaması, hoca uyanana kadar sabretmesi ya da geri dönmesi gerektiğini belirtir (*Kitâbü'l-İlm*, s. 108).

74 Nevevî talebenin derste hocaya sorular sormasını son derece önemser. Ona göre utanarak soru sormaktan çekinen talebenin ilimden istifadesi azalır, başka meclislere girdiğinde de sormadığı sorular nedeniyle öğrenemediğinden eksikliği belli olur. Nevevî'ye göre hoca dersi anlattıktan sonra talebeye meseleyi anlayıp anlamadığını sorduğunda talebe kesin ve tam olarak dersi anlamadan ya da anladığından emin olmadan hocaya anladığını söylememelidir. Ayrıca hocanın anlattıklarını anlayamadığı zamanlarda da dersi anlamadığını söylemekten utanmamalıdır. Böyle davranmanın talebeye kazandıracığı pek çok şey vardır ki her şeyden önce anlamadığı bir konuyu anlamış gibi göstermenin yalanından ve nifakından kurtulmuş olur (*Kitâbü'l-İlm*, s. 106).

75 Ayrıca anlamadığı bir konuyu anlamış gibi davranma yalanına meyletmediği için talebenin de kalbinde bir ferahlık hâsil olur ve bu güzel ahlak kendisinde yerleşir (bk. Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 107).

76 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 109.

hususları onlarla paylaşması gerektiğine değinir. Nitekim bu sadece arkadaşlarının değil kendisinin de yararına olacak bir iştir.⁷⁷ Nevevî'ye göre karşılığını Allah'tan bekleyerek onlara bu hususlarda yardımcı olması hem ilmîni bereketlendirip kalbini aydınlatacak hem de kendi bildiklerini daha iyi kavramasını sağlayacaktır. Talebe bu konuda cimrilik yaparak ilmîni sakınırsa kendisi de ilmî öğrenemez, öğrense dahi faydasını görmez. Arkadaşlarından hiç kimseye haset edip kıskanmaması, kimseyi küçük görmemesi ve bazı meseleleri öğrenmekte zorlanan arkadaşlarının anlayamamalarına şaşırılmayıp onları hor görmemesi talebenin âdâbındandır.⁷⁸

4. Hoca ve Talebenin Beraberce Gözetmeleri Gereken Âdâb

Nevevî hoca ve talebenin ayrı ayrı yerine getirmeleri gereken hususları zikrettikten sonra son olarak hem hocanın hem de talebenin birlikte sahip olmaları gereken âdâba değinir. Her iki grubun da derslerini yerine getirebilecekleri hâlde aksatmamaları gerektiğini söyleyen Nevevî, bu konuda özellikle talebe ve hocanın -ilmî faaliyetin temel unsuru olan- kitaplarla olan irtibatı üzerinde durur. Onun bu konuda dile getirdiği hususlar yaşadığı dönemde kitap, kitabın temini, önemi, tedavülü gibi konular açısından dikkat çekici mahiyettedir.

Nevevî'ye göre hem hoca hem de talebe dersin temel kitabını satın ya da ödünç alarak temin etmeye özen göstermelidir. Şayet kitabı satın alırsa onu istinsah etmekle uğraşmamalıdır, çünkü kitapla meşgul olmak istinsah etmekle uğraşmaktan daha önemlidir. Şayet kitabı satın almaya yetecek kadar parası yoksa ya da kitabın kendisini elde etmesi mümkün değilse bu durumda kitabı istinsah edebilir. Bunu yaparken de yazısının güzel olmasına değil, istinsah ettiği metnin hatasız olmasına dikkat etmelidir. Kitabı satın almak mümkün ise ödünç olarak temin etmeye çalışmak hoş bir davranış değildir. Kitabı ödünç olarak temin edecek olursa bu defa da sahibinin kitaptan istifade etmesini engelleyecek kadar kitabı elinde tutmamalıdır. Aksi hâlde kitabın sahibi kitaptan bir bilgiyi öğrenmede tembellik edebileceği gibi artık bir başkasına ödünç kitap verme konusunda daha çekingen davranabilir, hatta bundan imtina edebilir. Bu nedenledir ki ödünç alınan bir kitabın sahibine iadesinin geciktirilmesi geçmiş ulema tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.⁷⁹ Bununla birlikte Nevevî sahip olunan bir kitabı başkasına ödünç vermeyi tavsiye ve teşvik etmiştir.⁸⁰

77 Nevevî'nin burada bahsettiği talebe klasik İslâmî eğitimde müfid denilen kişiye benzer. Müfid, başlangıç seviyesindeki (*mübtedi*) öğrencilerin dersleri konusunda yardım almak için kendisine başvurabilecekleri ihtisas aşamasındaki öğrenci ya da eğitimini tamamlamış yetişkin bir fakih olabilirdi. Müfid bir eğitim kurumunun personeli olabileceği gibi bu işleri kadroya bağlı olmaksızın da yürütebilmekteydi. Görevi ise normal öğrencilerden farklı olarak ileri düzeyde araştırmalar yaparak talebeler için faydalı bilgiler üretmekti. Müfid hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Makdîsi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 287-9.

78 Nevevî, *Kitâbü'l-İlm*, s. 110.

79 Nevevî bu konuda Zühri (ö. 124/742) ve Hatib el-Bağdâdî gibi âlimlerin sözlerini zikreder (*Kitâbü'l-İlm*, s. 111).

80 Nevevî kitabı ödünç vermeyi teşvik ederken geçmiş ulemanın bu konudaki bazı sözlerini de kaydeder. Bunlardan en dikkat çekici olanlardan biri Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778) yaptığı şu nakildir: "İlmîni saklayan adam şu üç şeyden birine duçar olur: Ya ilmîni unuttur, ya ilmînin faydasını görmeden ölür ya da kitapları gider kaybolur." Nevevî'nin bu konuda zikrettiği kendisinden önceki ulemanın sözleri için bk. *Kitâbü'l-İlm*, s. 112.

Sonuç

7./13. yüzyılda Dımaşk'ta yaşayan Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserinin mukaddimesinde ilim tahsili, hoca, talebe gibi ilmî hayatın temel unsurlarına dair anlattıkları İslâm ilim geleneğinde ilim tahsil sürecinin çeşitli veçheleriyle anlaşılmasına önemli bir katkı niteliğindedir. Nevevî, ilmi ve ilim tahsilini bu dünyadaki en önemli meşguliyet olarak görürken buna manevi bir boyut da ekler. İlmin ancak Allah rızası için tahsil edilmesi ve öğretilmesi gerektiğini belirten Nevevî, farklı amaçlarla ilme yönelenleri ise tenkit etmiştir. Ona göre ilimle meşguliyet aynı zamanda son derece önemli bir ibadettir ve ilme bu şuurla yaklaşmak kişinin dünyası kadar ahiretini de ilgilendirecek neticeler doğuracaktır.

Nevevî İslâm ilim geleneğindeki tasavvuru yansıtır şekilde ilmî hayatın merkezine hoca-talebe ilişkisini yerleştirmektedir. Hocanın ve talebenin ilim hayatları boyunca nasıl davranmaları gerektiğine dair genel bir ahlakî prensipler bütünü sunmaya çalışan Nevevî, ilimle Allah rızasını kazanma dışında bir gaye ile meşgul olunmaması gerektiğine vurgu yaparak hem hocanın hem de talebenin bu duyguyla ilme yönelirken aksi bütün fikir ve düşüncelerden kendilerini arındırmaları gerektiğinin altını çizer. Aslında Nevevî, hoca-talebe ilişkisini en genel manada bazı erdemler üzerinden ele alır. Bu erdemlerin başında Allah rızasını elde etme arzusunu sayarken, ilimle meşgul olan zümrelerin kötü duygu ve düşüncelerden bütünüyle arınmaları gerektiği üzerinde de durur. Zira o, ahlaken gelişemeyen bir kimsenin ilmî olarak da kâmil bir seviyeye erişemeyeceği kanaatinde ve yüce olan ilim ancak bütün kötülüklerden arınmış bir kalpte elde edilebilir.

Fedakârlık, Nevevî'nin hem hoca hem de talebede olması gerektiğini düşündüğü bir diğer erdemdir. İlmin hem tahsil hem de öğretim süreçlerinin türlü zorluklar içerdiğine değinen Nevevî, bu zorluklar karşısında sabırlı olan, fedakârlık gösteren ve kendisini bütünüyle ilme adayan kimselerin bu zorlu süreçlerin üstesinden gelebileceğini dile getirmektedir. Saygı ise hem hocanın talebesine hem de talebesinin hocasına karşı sahip olması gereken bir başka erdemdir. Hoca talebesinin ilmî ve ahlakî gelişimini bütünüyle gözetmelidir, talebe ise kendisinden ilim tahsil ettiği hocasına sonsuz bir şükran duymalıdır. Bu açıdan ona göre hoca-talebe ilişkisi bir açıdan baba ile evlat diğer bir açıdan ise doktor ile hasta arasındaki ilişkiye benzer. Son olarak her iki zümre ilmî faaliyetin pratiğini yansıtan dersler konusunda belirli bir edeple bezenmelidir. Ders sırasında hem hocanın hem de talebenin uyması gereken kural ve ilkeleri genişçe ele alan Nevevî, bunları her iki zümrenin de sahip olması gereken ahlakın olmazsa olmaz parçaları olarak takdim eder.

Netice olarak Nevevî hoca ve talebenin ne zaman hangi ilmi tahsil edecekleri, ders süreleri, derste soru ve cevap, imtihan, çalışma şekli, eser telifi gibi ilmî hayatın çok farklı dinamiklerine dair dikkat çekici bilgiler verirken İslâm ilim geleneğinin önemli bir dönemine de ışık tutmaktadır.

Kaynaklar

- Akpınar, Cemil. "İbn Cemâa, Bedreddin." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cemaa-bedreddin> (erişim tarihi: 10.02.2020).
- Akyüz, Hüseyin, "Âlimler Peygamberlerin Varisleridir" Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22 (2012/2): s. 159-190.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî Mezhebi." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safii-mezhebi> (erişim tarihi: 10.03.2020).
- el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatib Ahmed b. Ali el-Hatib. *el-Câmi' li-ahlâkî'r-râvi ve âdâbî's-sâmi'* (nşr. Mahmûd Tahhan). I-II, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983.
- Bakkal, Ali. "İbn Sahnûn." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sahnun> (erişim tarihi: 10.02.2020).
- Bayraktar, Mehmet Faruk. "Zernüci." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zernuci> (erişim tarihi: 10.02.2020).
- Berkey, Jonathan. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali* (trc. İsmail Eriş), İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Chamberlain, Michael. *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus: 1190-1350*. Cambridge: Cambridge University, 1994.
- Dakr, Abdülganî. *el-İmam en-Nevevi: Şeyhulislâm ve'l-müslimîn ve umdetü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1987.
- İbn Cemâa, Ebû Abdullah Bedrüddin Muhammed b. İbrahim el-Hamevî. *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fi edebi'l-ilm ve'l-müteallim* (nşr. Muhammed Berekat). İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2016/1437. Türkçe tercümesi: İbn Cemâa, Bedreddin. *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı* (trc. Muhammed Şevki Aydın). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- İbn Sahnûn, Ebû Abdullah Muhammed b. Sahnûn et-Tenûhi el-Kayrevânî, *Âdâbü'l-muallimin*, [y.y.], Dâru'l-Kütübîş-Şarkıyye, 1972/1392. Türkçe tercümesi: İbn Sahnûn. *Eğitim Öğretimin Esasları* (haz. M. Faruk Bayraktar). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1986.
- İbnü'l-Attâr, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrahim. *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm en-Nevevî* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân). Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1414.
- el-Kâbisî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef el-Maârifî. *er-Risâletü'l-mufassala li-ahvâlî'l-müteallimîn ve ahkâmî'l-muallimîn ve'l-müteallimîn* (nşr. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar). Ebûzâbi [Abudâbi]: Müessesetü Beynûne, 2009/1430.
- Kandemir, M. Yaşar. "Nevevî." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevevi> (erişim tarihi: 22.02.2020).
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu – Tuncay Başoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- en-Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Mürî, *Kitâbü'l-İlm ve âdâbü'l-âlim ve'l-müteallim* (nşr. Abdullah Bedrân). Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993.
- en-Nu'aymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Özen, Şükrü. "el-Gıyâsi." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-giyasi> (erişim tarihi: 13.01.2020).
- Parladır, Selahattin. "Kâbisî." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabisi-fakih> (erişim tarihi: 10.02.2020).
- es-Sübkî, Tâceddin. *Mu'îdü'n-ni'am Makam ve Meslek Ahlâkı* (haz. Harun Yılmaz – Muhammed Enes Midilli). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Yılmaz, Harun. *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- ez-Zernüci, Burhaneddin. *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm: el-Mürşidi'l-emîn fi terbiyeti'l-benât ve'l-benîn* (nşr. Mustafa Aşûr). Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1986. Türkçe tercümesi: *İslâm'da Eğitim-Öğretim Metodu* (haz. Y. Vehbi Yavuz). Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, t.y.